

Analysis of the Content of Endowment Documents of Qazvin women from the Beginning of the Qajar Era to the End of the Nasrid Era (1796-1896)

Mahia Hasani^{*}, Mohammad Bakhtiari^{**}

Abstract

Endowment, in the sense of giving all or part of property and assets or income from it to others, is one of the pious and philanthropic things that have been done throughout the history of Iran by individuals and different social groups, including women. The aim of the current research is to investigate the endowments of the women of Qazvin, from the beginning of the Qajar period to the end of the reign of Naser al-Din Shah, and by relying on documentary and library sources and using the content analysis method, issues such as the intention of the women of the waqif, their social status, amount and diversity. Examine and explain endowments and their functions. The result shows that most of the women were aware of the high social classes such as nobles, merchants and clerics. The intention of most of them was to endow their possessions and possessions, to gain the pleasure of God and the reward of the hereafter. Among the endowment properties, rural agricultural lands and shops were the most abundant, and in the discussion of endowments, religious functions, especially ta'zih and mourning for Imam Hussain were the first priority, and charity was the next priority.

* Graduated with a master's degree in the history of Iran in the Islamic period, Faculty of Literature and Humanities, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran, mahyahasani96@yahoo.com

** Assistant Professor of History, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran (Corresponding Author), bakhtiari@hum.ikiu.ac.ir

Date received: 2022/08/09, Date of acceptance: 2022/11/03

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

Introduction

According to Islamic laws, women have the right to property and financial independence and can use their property in any way they see fit. One of their uses throughout history has been pious and benevolent affairs. They used to dedicate a part of their property and assets to public affairs for the pleasure of God and to obtain the reward of the hereafter or any other intention, and by doing this, in social activities, maintaining and continuing religious ceremonies and rituals and They participated in cultural activities, setting up educational and health institutions, solving poverty and other problems of the society. This pious custom and practice existed during different periods of Iran's history, but from the Safavid period, it expanded greatly with the support of the kings of this dynasty on the issue of endowment, and the many endowments that they and their subordinates made. Although at the time of the fall of the Safavids and the period of Nadir Shah Afshar, there were seizures in the endowments and the amount of endowments was reduced, but with the beginning of the Qajar period, the issue of endowment once again came to the attention of kings and other social classes and women, along with men. , dedicated their property and assets. Regardless of the fact that the amount of women's endowments compared to men was low due to their weak financial base and the number of wealthy women in the society was limited compared to men, and for this reason, they have been given less attention in historical books and new researches. But the masculinity of history and historiography has not been unaffected by this neglect of women's issues, including their endowments. In any case, women's endowments have been less investigated and researched and require scientific research. The authors of the present study, considering this research gap regarding this important and influential issue in the society, chose the endowments of Qazvin women in the Qajar period as the subject of research in order to get a clear picture of the goals of the women of Waqif as much as possible by relying on the available documents and sources. their social status, endowed property and women's endowment expenses.

Research background

Research No comprehensive and scientific research has been done regarding the endowments of Qazvin women during the Qajar period. Of course, in the research conducted on the endowments of Qazvin or the endowments of women in the Qajar period, scattered and general information about this has been stated. Among these researches, we can mention the article "Cultural and social functions of the endowment

institution in Qazvin during the Qajar period" written by Alireza Qara Mohammad, which mainly deals with the endowments of men and has little information about women. Or that Zahra Mohammad Ali in her dissertation entitled "Investigation of the endowment situation in Qazvin during the Pahlavi period of 1304-1357" has provided scattered information about the endowments of Qazvin women during the Qajar period. In the article "Several endowment documents related to Qazvin" written by Mohammad Debirsiyaghi, there are also documents from Qazvin during the Safavid and Qajar periods, which are all related to men's endowments. Therefore, it can be said that no independent scientific research has been done regarding the endowments of Qazvin women during the Qajar period, and the present research is the first research that deals with this issue in a scientific and specialized manner and is therefore innovative.

Research Methodology

The aim of the current research is to investigate the endowments of the women of Qazvin, from the beginning of the Qajar period to the end of the reign of Naser al-Din Shah, and by relying on documentary and library sources and using the content analysis method, issues such as the intention of the women of the waqif, their social status, amount and diversity. Examine and explain endowments and their functions.

Results

The result of the research shows that most of the women were aware of the high social classes such as nobles, merchants and clerics. The intention of most of them was to endow their possessions and possessions, to gain the pleasure of God and the reward of the hereafter. Among the endowment properties, rural agricultural lands and shops were the most abundant, and in the discussion of endowments, religious functions, especially ta'zih and mourning for Imam Hussain (AS) were the first priority, and charity was the next priority.

Conclusion

In the present study, the endowments of Qazvin women were examined from the beginning of the Qajar dynasty to the end of the Nasrid era, and the following results were obtained. What was the position and social origin of Qazvini women? Examining the titles used next to the names of women and their fathers and husbands, as well as the type and amount of their endowments, shows that the vast majority of women belong to the upper social strata and classes, including the royal family, nobles and nobles, clergymen and businessmen. and few cases of women who knew belonged to the lower

classes of the society, because such families basically did not have much wealth and property to endow. About what intention and motivation did the women in the know donate their property? It can be safely said that the main and primary intention of most of them was to obtain divine pleasure and the afterlife reward, which is mentioned in the text of most of the endowments. Of course, since the intention is an internal matter, it cannot be determined with certainty. Fear of usurpation and confiscation of property and endowment with the intention of gaining popularity and social acceptance have been other motivations of waqifs. About the type and amount of endowments of Qazvini women, the results show that rural agricultural lands and gardens constituted about two-thirds of endowments, and after that, shops located in Qazvin city were the most abundant. In the meantime, three cases of endowment of a set of dishes were also done, which are usually less common in men's endowments. The endowment of a personal library by a literate woman from a clerical family also attracts attention. Regarding the uses and functions of endowments, it should be acknowledged that ta'ziyeh and mourning for Imams, especially Imam Hussein (AS) was a priority, and in many endowments, mourning is the only or one of the uses of endowments, which shows special belief and devotion. It is related to Imam Hussain (AS) and the event of Ashura in Karbala. After mourning, charity and alms accounted for most of the endowments. In the next level were the recitation of the Quran and the promotion of religious sciences and support for seminary students, which shows the special attention of women who are familiar with the promotion and propagation of religious topics, especially Shiism. In general, the religious and public benefits were the main function of the endowments of Qazvini women, and only in two cases was the endowment done to the children.

Keywords: Qazvin, Endowments, Women benefactor, Qajar period.

Bibliography

- Parandeh, Gholam Reza, (2012), What we should know about endowment, Mashhad: Islamic Research Foundation.
- Pollack, Jacob Edward, (1368), Iran and the Iranians, translated by Kikavos Jahandari, Tehran: Khwarazmi.
- Haji Abbasi, Saeed, Omid Rezaei, and Mohammad Javad Jafarpour, (2007), Iranian Endowment Documents: Documents Available in the Organization of Endowments and Charitable Affairs: Ilam Province, Sistan and Baluchistan, Qazvin and Kohkiluyeh, and Boyer Ahmad, vol. 6, Tehran: Eswah.

تحلیل محتوای اسناد موقوفات زنان ... (محیا محسنی و محمد بختیاری) ۴۵

Rajabi, Mohammad Hassan, (1374), Famous Iranian and Persian women from the beginning to the constitution, Tehran: Soroush.

Organization of Documents and National Library of Iran (SAKMA), No. 296/5835.

Organization of endowments and charitable affairs of the General Department of Endowments and Charitable Affairs of Qazvin province, (2007), Rewritten endowment documents of endowments of Qazvin province, 2 volumes, Qazvin: Organization of endowments and charitable affairs of Qazvin province.

Sepehr, Mirza Mohammad Taqi Lasan-ul-Molk, (1353), Naskh al-Tawarikh, edited by Mohammad Baqer Behboodi, vol. 2, Tehran: Islamia.

Mostofi, Abdullah, (1384), Narrative of my life or the social and administrative history of the Qajar period, 3 volumes, 5 pages, Tehran: Zovar.

تحلیل محتوای اسناد موقوفات زنان قزوین از ابتدای دوره قاجاریه تا پایان عهد ناصری (۱۳۱۳ - ۱۲۱۰ ه.ق)

محیا حسنی*

محمد بختیاری**

چکیده

وقف در معنای بخشیدن همه یا بخشی از اموال و دارایی یا درآمد حاصل از آن به غیر، از امور خدایسندانه و انسان‌دوستانه‌ای است که در طول تاریخ ایران از سوی افراد و گروه‌های مختلف اجتماعی از جمله زنان انجام شده است. هدف پژوهش حاضر بررسی موقوفات زنان واقف قزوین از ابتدای دوره قاجار تا پایان سلطنت ناصرالدین شاه است و می‌خواهد با تکیه بر منابع اسنادی و کتابخانه‌ای و با روش تحلیل محتوا، مسائلی همچون نیت زنان واقف، موقعیت اجتماعی آنها، میزان و تنوع موقوفات و کارکرد آنها را بررسی و تبیین نماید. نتیجه تحقیق نشان می‌دهد اغلب زنان واقف از طبقات بالای اجتماعی مثل اشراف، تجار و روحانیان بودند. نیت اغلب آنها از وقف اموال و دارایی‌شان، کسب رضای خدا و ثواب اخروی بود. در میان اموال وقف شده، زمین‌های زراعی روستایی و دکان بیشترین فراوانی را داشتند و در بحث مصارف موقوفات، کارکرد مذهبی بخصوص تعزیه و عزاداری امام حسین (ع) در اولویت اول و خیرات و مبرات در اولویت بعدی قرار داشت.

کلیدواژه‌ها: قزوین، موقوفات، زنان واقف، دوره قاجار.

* دانش‌آموخته کارشناسی ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی. دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه بین‌المللی امام خمینی. قزوین. ایران، mahyahhasani96@yahoo.com
** استادیار گروه تاریخ، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران (نویسنده مسئول)، m.bakhtiari714@gmail.com
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۱۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۱۲

Copyright © 2018, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

۱. مقدمه

بر اساس قوانین اسلامی، زنان دارای حق مالکیت و استقلال مالی هستند و می‌توانند اموال خود را به هر طریقی که صلاح می‌دانند، مصرف نمایند. یکی از موارد مصرفی آنها در طول تاریخ، امور خدایسندانه و خیرخواهانه بوده است. آنها بخشی از اموال و دارایی خود را برای رضای خدا و کسب ثواب اخروی یا هر نیت دیگری، به امور عام‌المنفعه اختصاص می‌دادند و با این کار، در فعالیت‌های اجتماعی، حفظ و تداوم مراسم و آیین‌های دینی و فرهنگی، راه‌اندازی نهادهای آموزشی و بهداشتی، رفع فقر و دیگر مشکلات جامعه مشارکت می‌کردند. این رسم و عمل خدایسندانه در طول دوره‌های مختلف تاریخ ایران برقرار بود، اما از دوره صفویه، با حمایت پادشاهان این سلسله از موضوع وقف، و موقوفات فراوانی که آنها و زیردستانشان انجام دادند، به شدت گسترش پیدا کرد. هر چند در زمان سقوط صفویان و دوره نادرشاه افشار تصرفاتی در موقوفات انجام شد و از میزان وقف‌ها کاسته شد، اما با شروع دوره قاجار بار دیگر موضوع وقف مورد توجه پادشاهان و دیگر اقشار و طبقات اجتماعی قرار گرفت و زنان نیز در کنار مردان، به وقف اموال و دارایی خود پرداختند. فارغ از اینکه میزان موقوفات زنان نسبت به مردان، به دلیل ضعف بنیه مالی‌شان، کم بود و تعداد زنان ثروتمند جامعه در مقایسه با مردان محدود بود و به همین خاطر، کمتر در کتاب‌های تاریخی و تحقیقات جدید مورد توجه قرار گرفته‌اند، اما مردانه بودن تاریخ و تاریخ‌نگاری نیز در این بی‌توجهی به موضوعات زنان از جمله موقوفات آنها، بی‌تأثیر نبوده است. به‌ترتیب، موقوفات زنان کمتر مورد بررسی و تحقیق قرار گرفته است و نیازمند پژوهش‌های علمی است. نویسندگان پژوهش حاضر با ملاحظه همین خلأ تحقیقاتی در مورد این موضوع مهم و تأثیرگذار در جامعه، موقوفات زنان قزوین در دوره قاجار را به عنوان موضوع تحقیق انتخاب کردند تا تا در حد امکان با تکیه بر اسناد و منابع موجود، تصویری روشن از اهداف زنان واقف، موقعیت اجتماعی آنها، اموال وقف شده و مصارف موقوفات زنان ارائه دهند.

لازم به ذکر است که سازمان اوقاف و امور خیریه و دیگر مراکز آرشیوی که اسناد موقوفات را نگهداری می‌کنند، به دلایل حقوقی و غیره از تحویل اسناد به محققان، امتناع می‌کنند و همین موضوع، مشکلات زیادی را برای پژوهشگران ایجاد می‌کند. پژوهش حاضر نیز از این قاعده مستثنی نبود. با این حال، با استفاده از اطلاعات موجود در جلد ششم کتاب اسناد موقوفات ایران نوشته حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور و کتاب اسناد وقفی بازنویسی شده موقوفات استان قزوین^۱ و همچنین اسناد سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، اطلاعات مربوط به ۲۱ سند

از موقوفات زنان قزوین در فاصله زمانی ابتدای دوره قاجار تا پایان عهد ناصری (۱۳۱۳-۱۲۱۰ه.ق) به دست آمد و مبنای اصلی پژوهش حاضر قرار گرفت.

در مورد موقوفات زنان قزوین در دوره قاجار پژوهش جامع و علمی انجام نشده است. البته در تحقیقاتی که در مورد موقوفات قزوین یا موقوفات زنان در دوره قاجار انجام شده، مطالب پراکنده و کلی در این باره بیان شده است. از جمله این تحقیقات می‌توان به مقاله «کارکردهای فرهنگی و اجتماعی نهاد وقف در قزوین دوره قاجار» نوشته علیرضا قارا محمد اشاره کرد که عمدتاً به موقوفات مردان پرداخته و اطلاعات اندکی در مورد زنان دارد. یا اینکه زهرا محمدعلی در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی وضعیت وقف در قزوین دوره پهلوی ۱۳۵۷-۱۳۰۴ش» اطلاعات پراکنده‌ای در مورد موقوفات زنان قزوین در دوره قاجار آورده است. در مقاله «چند سند وقفی مربوط به قزوین» نوشته محمد دبیرسیاکی نیز اسنادی از قزوین دوره صفوی و قاجار آمده که همگی مربوط به موقوفات مردان است. بنابراین می‌توان گفت که در مورد موقوفات زنان قزوین در دوره قاجار تحقیق علمی مستقل صورت نگرفته و پژوهش حاضر نخستین تحقیقی است که به صورت علمی و تخصصی به این موضوع می‌پردازد و از این جهت دارای نوآوری می‌باشد.

۲. موقوفات زنان قزوین

در دوره قاجار برخی از زنان قزوینی، همه یا بخشی از اموال و دارایی خود را وقف کردند. بررسی دقیق اهداف و نیت واقعی آنها، موقعیت اجتماعی زنان واقف، میزان و تنوع موقوفات و مصرف و کارکرد آنها، نیازمند بررسی متن وقفنامه‌هایی است که از آن دوره برجای مانده است. برای این منظور، ابتدا جدولی از موقوفات زنان قزوین ارائه می‌شود و سپس با استفاده از اطلاعات مندرج در این جدول، هر یک از موضوعات مزبور به تفصیل بررسی می‌گردد.

جدول ۱: موقوفات زنان قزوین در دوره قاجار

ردیف	واقف	عین موقوفه / محل	مصارف وقف	تاریخ	ارجاع
۱	بیگم جان خانم بنت محمدحسین مشهور به وکیل	۱. یک دانگ و نیم حکیم آباد کوچک مشهور به سبزی کارکوچک ۲. دو دانگ و ربع دانگ از قریه میانبر با جمع توابع آن. ۳. یک دانگ و نیم ازشش دانگ قریه رزجرد قهپایه.	۱. یک عشر بابت حق التولیه متولی پرداخت شود. ۲. برگزاری تعزیه سیدالشهداء (ع). ۳. قرائت روزانه یک جزء قرآن، برگزاری جلسه قرائت قرآن در ایام رجب، شعبان و رمضان. ۴. اضافه درآمد صرف خیرات و مبرات شود.	۲۶ جمادی - الاول ۱۲۲۸ه.ق	(حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۸۶-۸۵/۶)
۲	زینب خاتون بنت محمد امام جمعه	۱. شش دانگ یک باب عمارت مسکونی واقع در محله دیمج و عرصه و اعیانی و بیوتات و زیرزمین و حوض و آب‌انبار و مطبخ و مستراح ۲. مقدار مشخصی از ظروف	۱. صرف روضه خوانی سیدالشهداء (ع) ۲. تعمیرات عمارت وقفی در هر سال الی ده تومان	۱۸ ذی‌الحجه ۱۲۴۴ه.ق	(حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۱۳۰/۶؛ سازمان اوقاف و امور خیریه استان قزوین، ۱۳۸۷: ۴۱۴/۱-۴۱۶)
۳	فاطمه نساء خانم بنت زین العابدین مشهور به هندی	۱. شش دانگ یک باب دکان کیالی با جمع توابع آن. ۲. باغات و مراتع واقع در بلوک محمدطاهرخان، دوازده دانگ اربابی از سه قطعه. ۳. وقف مجموعه‌ای ظروف برای تعزیه سیدالشهداء (ع).	۱. از مال الاجاره دکان دو عشر حق التولیه متولی است. ۲. دو عشر صرف برگزاری تعزیه سیدالشهداء (ع) شود. ۳. شش عشر دیگر صرف فقراء اثنی عشری.	۱۵ شعبان ۱۲۵۶ه.ق	(حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۱۷۶/۶)
۴	مریم بیگم خانم بنت محمدتقی شیخ الإسلام	۱. یک دانگ از کل شش دانگ قریه یونس آباد بشاریات. ۲. یک دانگ و نیم از مزرعه گرجی قارائی.	۱. دو ثلث از منافع جهت خیرات و مبرات صرف شود. ۲. برگزاری تعزیه سیدالشهداء (ع) و قرائت قرآن ۳. یک ثلث جهت	۱۲۵۹ه.ق	(حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۲۳۴/۶)

تحلیل محتوای اسناد موقوفات زنان ... (محیا محسنی و محمد بختیاری) ۵۱

ردیف	واقف	عین موقوفه / محل	مصارف وقف	تاریخ	ارجاع
			حق الزحمه متولی پرداخت شود.		
۵	ام سلمه خانم بنت ابوتراب بیک	شش دانگ یک قطعه باغ واقع در قریه فشالنج با جمیع توابع و لواحق آن.	۱. خرید هرساله سه جلد قرآن و وقف آن. ۲. برگزاری تعزیه سیدالشهداء (ع).	۲۵ رجب ۱۲۶۷ ه. ق	(حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۸۳-۸۲/۶)
۶	ام کلثوم برغانی	وقف کتابخانه شخصی	ترویج علوم دینی و آسایش طلاب علوم دینی	۱۲۶۸ ه. ق	(رجبی، ۱۳۷۴: ۱۹-۱۸)
۷	شاهزاده حاجیه بیگم خانم مشهور به امیرزاده بنت شاهزاده عبدالله میرزا	شش دانگ یک باب خانه مسکونی واقع در محله بندرخت مشهور به محله آخوند	وقف بر اولاد ذکور و اناث واقف	۱۰ رمضان ۱۲۷۲ ه. ق	(حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۹۵-۹۴/۶)
۸	سلطان خانم بنت حسینعلی	۱. نه فرد از یک دانگ از جمله ۶۰ فرد کل شش دانگ قریه موسوم به شاهین تپه واقع در بلوک بشاریات با جمیع توابع آن. ۲. سه دانگ از شش دانگ یک باب دکان کیالی واقع در میدان سعادت قزوین. ۳. نیم دانگ از یک دانگ از کل شش دانگ قریه کارنده چال رودبار. ۴. نیم زیوار از قریه رشتقون با جمیع توابع آن.	۱. مداخل قریه شاهین تپه را یک فرد جهت حاجیه خورده خانم و حاجیه خانم بزرگ والده واقف صرف شود. ۲. هشت فرد دیگر جهت برگزاری تعزیه سیدالشهداء (ع) و اضافه‌ی درآمد صرف خیرات شود. ۳. منافع دکان صرف خرید موم برای روشنایی روضات مقدسه عتبات و عالیات و نجف اشرف و نیز روضه‌خوانی سیدالشهداء (ع) و حضرت عباس (ع) شود. ۴. منافع نیم زیوار قریه رشتقون صرف خیرات و مبرات شود.	۲ شعبان ۱۲۷۳ ه. ق	(حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۱۳۲/۶)
۹	فاطمه سلطان بنت سیدعلی خان	۱. ثلث از دو دانگ و سه ربع دانگ بالا از قریه الوند ۲. دو دانگ شفیع آباد	روضه‌خوانی سیدالشهداء (ع)	ذی‌القعدة ۱۲۸۱ ه. ق	(حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۱۷۶-۱۷۵/۶)

ردیف	واقف	عین موقوفه / محل	مصارف وقف	تاریخ	ارجاع
۱۰	خیرالنساء خانم و زیبا خانم	تمامی نیم شعیر ملک آبی و دیمی از جمله شش دانگ قریه چنگوره که مقدار ۲۵ شاه گندم به سنگ عباسی می‌باشد.	مصرف در ایام ماه محرم به هر نحو که صلاح دانسته شود.	ربیع‌الاول ۱۲۸۳ ه.ق	(حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۱۲۲/۶)
۱۱	زلیخا بنت صادق	۱. یک دانگ الایک ربع از قریه حمیدآباد زهرا ۲. یک فرد از نیم از قریه عبدالآباد زهرا	۱. اعانت فقراء و مساکین از ارحام و غیرها و طلاب و داماد کردن سادات فقیر و طلاب. ۲. روضه‌خوانی سیدالشهداء (ع).	۱۴ رجب ۱۲۸۶ ه.ق	(حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۱۲۸/۶)
۱۲	معصومه سلطان خانم بنت حاج میرزا مطلب	یک دانگ آب و ملک قریه عصمت‌آباد با تمام ملحقات آن	۱. بعد از وضع مخارج لازمه از جمله: مخارج قنات. ۲. برگزاری روضه شریفه برای امام علی (ع) و اطعام فقرای ایشان و رسیدگی به زوار ایشان و اولادش	۱۲۹۰ ه.ق	ساکما: ۲۹۶/۵۸۳۵
۱۳	آسیه بیگم خانم بنت سیدصادق	یک فرد و نیم از کل شش دانگ قریه یانس‌آباد از جمله قراء واقع در بلوک بشاریات با همهی توابع آن از اراضی، مزارع، مراتع، دهکده، بیوتات اربابی، حمام و باغات ۲. شش دانگ یک قطعه باغ مشهور به باغ نو با جمیع متعلقات آن ۳. شش دانگ یک باب دکان مشهور به بیگلر صباغ واقع در بازار قزوین در بازار کیلان ۴. شش دانگ یک باب دکان قمه‌سازی در بازار قزوین در راستای شانه تراشان ۵.	۱. یک عشر از منافع بابت حق‌التولیه متولی صرف شود. ۲. مبلغ یک تومان ناصرالدین شاه‌ی و مقدار ۵۰ من تبریزی گندم به میرزا محمدحسین و مبلغ یک تومان تبریزی و مقدار ۴۰ من تبریزی گندم به دختران واقف شرف نساء بیگم و عالیه بیگم بدهند، بعد از ارتحال هر یک از ایشان این سهم در حق اولاد او مقرر است به شرط فقر و اگر محتاج نباشند صرف خیرات شود.	۵ ذی‌القعدة ۱۲۸۷ ه.ق	(حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۶۰-۵۹/۶)

تحلیل محتوای اسناد موقوفات زنان ... (محیا محسنی و محمد بختیاری) ۵۳

ردیف	واقف	عین موقوفه / محل	مصارف وقف	تاریخ	ارجاع
		شش دانگ یک باب دکان قاشق فروشی واقع در راستای قاشق فروشان.			
۱۴	شرف نساء بیگم حسب المصاله آسیه بیگم	۱. یک دانگ از شش دانگ قریه یانس آباد از قراء بشاریات قزوین با ملحقات آن ۲. چهار دانگ از شش دانگ باغ عسگری نو واقع در فنندکتاباد با جمیع توابع آن و نیز شش دانگ یک قطعه باغ در پیش فند شیشه گرها ۳. سه دانگ از شش دانگ یک باب دکان لوفی واقع در سوق السعاده قزوین در راسته بازار سراجان با جمیع توابع و منضمات آن.	۱. ماهی یک بار ختم قرآن ۲. برگزاری تعزیه سیدالشهداء (ع) و خیرات و یک چارک قند جوهری، صرف تعزیت داری سیدالشهداء (ع) و علوم دینی باشد. ۳. پرداخت یک عشر از منافع، میزان ۵۰ من تبریزی گندم و مبلغ یک تومان و ۵ هزار دینار تبریزی به میرزا محمدحسین به عنوان متولی و بعد از ایشان نیز به هر کدام از اولاد ذکور که مشغول تحصیل علوم دینییه بوده باشد، مصرف نمایند، در صورت عدم وجود محصل در سلسله متولی یا ناظر مقدار معین هر ساله به سایر طلبه‌ی علوم دینی داده شود.	۹ ذی القعدة ۱۲۸۷ هـ.ق	(حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۱۳۵/۶-۱۳۶؛ سازمان اوقاف و امور خیریه استان قزوین، ۱۳۸۷: ۳۷/۱-۴۶)
۱۵	ختلارخانم بنت خان وردی بیگ	۱. دو شعیر آبی و دیمی از و متعلقات آن در قریه نصرت آباد ۲. شش دانگ از یک قطعه باغ قریه ذکر شده. ۳. اسباب و ظروف مشخص شده.	مصرف در راه امور مربوط به سیدالشهداء (ع).	۱۰ ربیع الاول ۱۲۹۵ هـ.ق	(حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۱۱۶/۶)
۱۶	سلطان آغاخانم بنت محمدحسین	دو دانگ از کل شش دانگ قریه لجام گیر واقع در بلوک خراقان	عزاداری و روضه خوانی سیدالشهداء (ع) در ماه‌های محرم و صفر	۱۰ ربیع الثانی ۱۲۹۵ هـ.ق	(حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۱۳۸۷)

ردیف	واقف	عین موقوفه / محل	مصارف وقف	تاریخ	ارجاع
	خان خرقانی	با جمیع توابع آن			۱۳۱/۶-۱۳۲؛ سازمان اوقاف و امور خیریه استان قزوین، ۱۳۸۷: ۴۶۵/۲-۴۶۸
۱۷	صاحب‌سلطان خانم بنت حاجعلی زوجه میرزا آقا	۱. نه فردونیم از جمله ۶۰ فرد کل شش دانگ از قریه شاهین تپه شش دانگ قریه میان‌پالان واقع در بشاریات. ۳. شش دانگ محوطه درونی و بیرونی به انضمام متروکات (عبارت از ۱۹ فرد) از قریه رشتقون واقع در قهپایه به انضمام عمارت و خانه‌ها. ۴. نصف از اراضی مالی آباد و بلبل آباد واقع در بشاریات به انضمام مزارع و طویله ۵. دو باب دکان واقع در جنب جلوخان مسجد شاه و سه دانگ از شش دانگ دکان خارجی واقع در دهنه درب کوشک ۶. یک دانگ و نیم از ارض قلعه جدید حطایان	۱. یک عشر حق الوصایه و هر سال دو بار استیجار صوم و صلاة بدهند. ۲. بقیه را به هر قسم در تعزیه‌خوانی سیدالشهداء(ع) صرف نمایند. ۳. پرداخت خیرات و مبرات و صدقات و آبادی محل از قبیل تعمیرات مساجد و روشنائی آن‌ها و تعمیر حمام دهات، از هر قبیل که صلاح دانند، مصرف نمایند.	شعبان ۱۳۰۴ه.ق	(حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۱۳۸/۶-۱۳۹)
۱۸	فاطمه بیگم بنت میرزا عبدالمجید	یک فرد از ۹۶ فرد قریه نوذر در بنکاه عباس	۱. تعزیه‌خوانی سیدالشهداء(ع) ۲. تلاوت یک جزء قرآن در هر روز.	۱۳ جمادی‌الاول ول ۱۳۰۶ه.ق	(حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۱۷۵/۶)
۱۹	تاج نساء خانم بنت حسین تاجر	۱. دو دانگ از شش دانگ یک باب دکان علافی واقع در بازار کیال‌ها. ۲. شش دانگ یک باب	روضه‌خوانی سیدالشهداء(ع)	ذی‌القعدة ۱۳۰۶ه.ق	(حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۸۷/۶) (سازمان اوقاف و

تحلیل محتوای اسناد موقوفات زنان ... (محیا محسنی و محمد بختیاری) ۵۵

ردیف	واقف	عین موقوفه / محل	مصارف وقف	تاریخ	ارجاع
		دکان قاشق فروشی واقع در بازار مشاطان.			امور خیریه استان قزوین، ۱۳۸۷: (۱۹۲/۱-۱۹۳)
۲۰	شاه زمان خانم	۱. شش دانگ قریه انگور مجین دشتی ۲. سه دانگ مزرعه سعیدآباد دشتی ۳. شش دانگ سه باب دکان	صرف طلبه علوم در مسجد مبارک مشهور به پنجه حضرت علی(ع) و طلاب ساکن مدرسه در ساریه، التفاتیه، خلیلیه و اثنی عشریه در قزوین شود.	شوال ۱۳۰۸ه.ق	(حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: (۱۳۴/۶)
۲۱	معصومه سلطان خانم بنت عبدالعلی میرزا	شش دانگ قریه چنارانک دشتابی از بلوکات قزوین با توابع شرعیه و عرفیه آن از اراضی، مزارع، مراتع، قلعه، دهکده و خرمینگاه.	۱. شخص صحیح‌القرائه روزی یک جزء و نیم قرآن تلاوت کند. ۲. مابقی منافع به میرزاعلی اکبر مشهور به قاضی دهند که صرف معاش خود کند و بعد از او ملک اولاد او می‌باشد، ذکوراً و اناثاً نسلاً بعد نسل.	۲۸ شعبان ۱۳۱۱ه.ق	(حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: (۲۳۷/۶)

در جدول شماره ۱ اطلاعات مربوط به واقف، عین موقوفه، مصارف و تاریخ وقف ۲۱ وقفنامه آمده است. البته باید توجه داشت واقف برخی از موقوفات بیش از یک نفر است یا اینکه در اغلب موقوفات عین موقوفه شامل موارد متعدد و متنوعی است. مثلاً در یک وقفنامه، واقف، مقداری زمین، یک باغ، چند دانگ از یک یا چند دکان و مجموعه‌ای ظروف را وقف کرده است (حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۵۹/۶) در بحث مصارف نیز، معمولاً برای یک موقوفه، مصارف و کارکردهای متعددی مانند تعزیه و عزاداری امام حسین (ع)، خیرات و مبرات، ساختن مسجد و قرائت قرآن ذکر شده است (حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۱۷۵/۶). بنابراین، در تحلیل آماری، هر کدام از این اموال وقف شده اعم از زمین، باغ و دکان و کارکردهای متنوع آنها در یک وقفنامه، یک مورد در نظر گرفته شد. لذا ممکن است برای ۲۱ موقوفه، دو تا سه برابر آن، موارد مصرفی ذکر شده باشد.

۳. موقعیت اجتماعی زنان واقف

در تشخیص موقعیت اجتماعی زنان واقف، مسائل مختلفی مورد توجه قرار گرفت که یکی از آنها عناوین، القاب و مشاغلی است که در کنار اسم زنان واقف یا پدر و همسر آنها نوشته شده است. عناوینی مانند حاجیه، الدوله، السلطنه، سلطان، بیگم و خانم برای زنان و شاهزاده، خان، بیگ، مجتهد، میرزا، حاجی، کربلایی، ملا، تاجر و غیره برای پدران و همسران آنها. به قول پولاک پزشک مخصوص ناصرالدین شاه، ایرانیان در به کاربردن القاب میل بسیار داشتند و حتما کلماتی چون: میرزا، خان یا بیگ را به دنبال نام می‌آوردند. در مورد زنان نیز کلمه خانم یا حداقل باجی را به کار می‌بردند. عنوانی که به زن محترم می‌دادند «خانم» بود. زنان درجه دوم را «بیگم» یا «باجی» می‌گفتند و به زنان از ضعیف‌ترین طبقه «ضعیفه» می‌گفتند (پولاک، ۱۳۶۸: ۲۲ و ۱۵۷). عنوان سلطان هم که در زمان صفویه برای سران سپاه به کار می‌رفت، رفته رفته تنزل کرده و در دوره قاجار به اشخاص درجه دوم و سوم یک فوج اعطا می‌شد. سلطانی که به دنبال اسم زنان می‌آمد به زنان و خواهران شاه داده می‌شد، اما کم‌کم ارزش خود را از دست داد. همان‌طور که شاهان القاب خان و بیگ را به افراد درجه اول و دوم دربار دادند، زنان آن‌ها هم خانم و بیگم لقب گرفتند و به عنوان بانویی محترمه شناخته می‌شدند (مستوفی، ۱۳۸۴: ۱/۲۱۶). بر اساس القاب و عناوینی که در کنار اسامی ۲۲ زن واقف قزوینی در دوره قاجار^۲ و پدران و همسران آنها در جدول شماره ۱ آمده است، می‌توان موقعیت اجتماعی آنها را تا حدود زیادی تشخیص داد: در کنار اسم ۱۶ نفر از زنان، عنوان «خانم» که مختص زنان افراد درجه اول و دوم بود، قید شده است. برای ۴ نفر از ۶ نفری که عنوان خانم نوشته نشده، از عناوین سلطان، بیگم و خاتون استفاده شده و فقط برای دو نفر از آنها از هیچ عنوانی استفاده نشده که ظاهراً یکی از آنها، یعنی زلیخا دختر صادق از طبقات متوسط یا پایین جامعه بوده، اما یکی دیگر، ام‌کلثوم برغانی فرزند شیخ محمد تقی برغانی معروف به شهید ثالث بوده که از مشهورترین خانواده‌های مذهبی قزوین محسوب می‌شد (رجبی، ۱۳۷۴: ۱۹-۱۸). بنابراین می‌توان گفت اکثریت قریب به اتفاق زنان واقف قزوینی در دوره قاجار از خانواده‌های اشراف و بزرگان جامعه بودند. این موضوع از عناوین دیگری غیر از خانم نیز که برای این زنان استفاده شده، قابل استنباط است. در کنار اسم ۶ نفر از زنان علاوه بر عنوان خانم، عنوان «بیگم»^۳، ۶ نفر عنوان «سلطان»، یک نفر عنوان «شاهزاده» و یک نفر عنوان «شاه» نوشته شده است. علاوه بر این، عناوین مورد استفاده برای پدران و شوهران زنان نیز گویای طبقات اجتماعی آنهاست. برای اسامی سه نفر از پدران و شوهران این زنان از عنوان «خان»، دو نفر از «بیگ»، یک نفر

«شاهزاده»، یک نفر «مجتهد»، یک نفر «شیخ الاسلام»، دو نفر «حاج میرزا»، دو نفر «میرزا»، یک نفر «تاجر» و یک نفر «وکیل» استفاده شده است. مثلاً شاهزاده حاجیه بیگم خانم مشهور به امیرزاده دختر شاهزاده عبدالله میرزا از شاهزادگان قاجاری بود که شش دانگ یک باب خانه مسکونی را بر اولاد ذکور و اناث خود وقف کرده بود (حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۹۴-۹۵). شاهزاده عبدالله میرزا، پسر یازدهم فتحعلی شاه بود که «دارا» تخلص داشت. او ده پسر و بیست دختر داشت. شاهزاده حاجیه بیگم خانم از دختران واقف او بود (سپهر، ۱۳۵۳: ۱۴۶/۲). معصومه سلطان خانم که شش دانگ قریه چنارانک دشتابی از بلوکات قزوین با همه توابع آن را وقف کرده بود، دختر عبدالعلی میرزا شاهزاده قاجاری، دومین فرزند فرهاد میرزا (حاج فرهاد میرزا) و نوه عباس میرزا نایب‌السلطنه بود (مستوفی، ۱۳۸۴: ۴۳۶/۲). فاطمه سلطان که ثلث از دو دانگ و سه ربع دانگ از قریه الوند و دو دانگ شفیع آباد را جهت روضه‌خوانی سیدالشهداء وقف کرده بود، دختر سیدعلی خان از خان‌های محلی بود (حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۱۷۶-۱۷۵). این عناوین نشان می‌دهد که زنان واقف عمدتاً از طبقات و اقشار بالای اجتماعی بودند و به خانواده شاهزادگان، اشراف، حاکمان، خواین محلی، روحانیان، تاجران و دیگر گروه‌های صاحب منصب، قدرت و ثروت اختصاص داشتند و از اموال و دارایی زیادی برای وقف برخوردار بودند. در حالی که زنان طبقات پایین جامعه، همچون مردانشان، اموالی را برای وقف در اختیار نداشتند و به همین دلیل در وقف‌نامه‌های موجود، نامی از آنها در میان نیست.

برای شناخت موقعیت اجتماعی زنان واقف، به غیر از القاب و عناوین آنها و پدران و برادران و همسرانشان، می‌توان از نوع و میزان موقوفاتشان نیز استفاده کرد. زنانی که اموال و دارایی زیادی را وقف کرده‌اند، به احتمال زیاد، به طبقات بالای اجتماعی تعلق داشته‌اند. مثلاً وقتی بیگم جان خانم دختر محمد حسین مشهور به وکیل یک دانگ و نیم حکیم آباد کوچک مشهور به سبزی کار کوچک؛ دو دانگ و ربع دانگ از قریه میانبر با جمیع توابع آن و یک دانگ و نیم از شش دانگ قریه رزجرد قهپایه را وقف می‌کند (حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۸۵-۸۶)، خواننده بدون اطلاع از نام و عنوان واقف و پدر او، متوجه میزان ثروت و به تبع آن، موقعیت اقتصادی و اجتماعی واقف می‌شود. این وضعیت در مورد تعداد زیادی از واقفان دیگر نیز صادق است.

راه دیگر شناخت موقعیت اجتماعی زنان واقف، استفاده از سایر منابعی است که در مورد برخی از زنان واقف یا پدران، شوهران و برادران آنها توضیحاتی ارائه داده‌اند که در وقف‌نامه‌ها

موجود نیست. مثلاً در مورد ام‌کلثوم برغانی که کتابخانه شخصی خود را وقف نموده است، در متن وقفنامه اطلاعات زیادی وجود ندارد اما با مراجعه به سایر منابع، موقعیت و جایگاه اجتماعی و علمی او کاملاً هویدا می‌شود. به گواه منابع، ام‌کلثوم دختر شیخ محمد تقی برغانی معروف به شهید ثالث از زنان فاضل و فقیه زمانه خود بود که به دستور برادرزاده‌اش قره‌العین که از سران بابیه بود، به شهادت رسید. ام‌کلثوم مقدمات علوم اسلامی و ادبیات عرب را نزد عمه پدرش ماه‌شرف آموخت، سپس فقه و اصول را از پدر و عمویش شیخ محمد صالح برغانی فراگرفت. در حکمت و فلسفه در درس ملا آغا حکمی قزوینی حاضر شد. ام‌کلثوم با پسر عمویش شیخ عبدالوهاب برغانی ازدواج کرد. او در قزوین، تهران و کربلا برای زنان، حوزه درس دایر می‌کرد. در سال ۱۲۶۸ه.ق کتابخانه‌اش را برای همه طلاب علوم دینی وقف کرد و تولیت آن را به همسرش و پس از وفات او به دست برادر همسرش شیخ حسن قرار داد (رجبی، ۱۳۷۴: ۱۹-۱۸). این چنین اطلاعات موجود در منابع، کار تشخیص موقعیت اجتماعی آنها را تسهیل می‌کند.

۴. نیت و انگیزه زنان واقف

نیت و انگیزه زنان واقف را می‌توان در سه محور کلی: دینی و مذهبی، خیرخواهانه و انسان‌دوستانه و انگیزه شخصی دسته‌بندی کرد. البته تفکیک و تمایز بین اهداف و انگیزه واقفان، بر اساس متون وقفنامه‌ها بسیار دشوار است. زیرا ممکن است واقفی هر سه انگیزه را باهم داشته باشد یا اینکه در ظاهر هدفی را از وقف اعلام کند اما در باطن هدف و نیت دیگری داشته باشد. با این حال، شاید با اطمینان زیادی می‌توان گفت که نیت و انگیزه اصلی بسیاری از زنان واقف، قربه الی الله و کسب رضای خدا بوده است که در متون وقفنامه‌ها صریحاً به آن اشاره شده است. بعد از انگیزه دینی و کسب رضای الهی، نیت خیرخواهانه و بشردوستانه در مرحله دوم قرار دارد. این موضوع از اعلام صریح مصارف وقف توسط واقف در وقفنامه و مصارف خیرخواهانه و عام‌المنفعه‌ای که واقفان برای موقوفات خود در نظر گرفته‌اند، قابل استنباط است. مثلاً از ۲۱ موقوفه زنان قزوین، در ۹ مورد صراحتاً به مصارف خیرات و مبرات اشاره شده است. در واقع، بسیاری از واقفان اعم از زن و مرد هدفی جز حس نوع‌دوستی و خیرخواهی نداشته‌اند. در کنار این اهداف متعالی، برخی از واقفان انگیزه شخصی نیز داشته‌اند و مسائلی چون ترس از مصادره اموال توسط حکومت و افراد بانفوذ، ایجاد درآمد مستمر برای فرزندان، ممانعت از فروش یا تقسیم اموال توسط وارثان، نداشتن وارث و فرزند برای استفاده

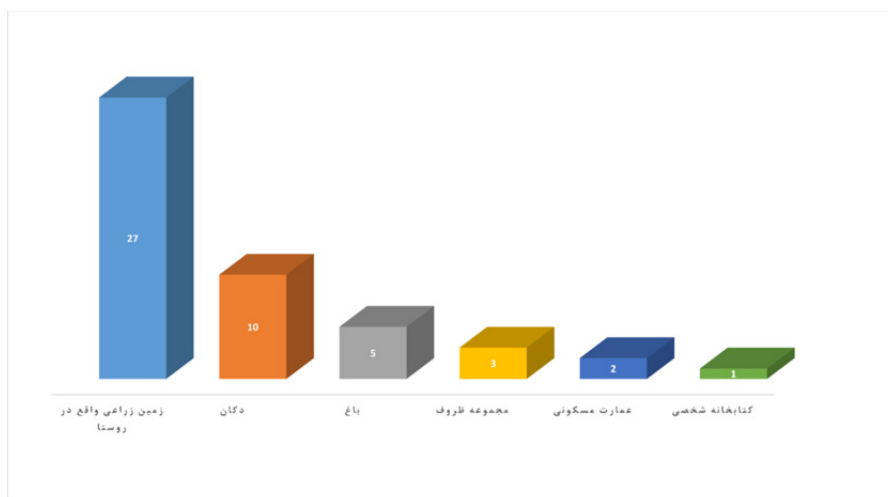
از اموال، مشکلات خانوادگی و نارضایتی از فرزندان و از همه مهمتر کسب مقبولیت و منزلت اجتماعی باعث وقف اموال می‌شد. در موقوفات زنان قزوین، این اهداف شخصی گاهی به وضوح و در مواردی تلویحاً مورد اشاره قرار گرفته است. مثلاً آسیه بیگم خانم دختر سیدصادق مبلغ یک تومان ناصرالدین شاهی و مقدار ۵۰ من تبریزی گندم از درآمد حاصل از موقوفات خود را به میرزا محمدحسین نامی که احتمالاً عالم روحانی مشهوری در آن منطقه بوده و مبلغ یک تومان تبریزی و مقدار ۴۰ من تبریزی گندم را به دختران خود شرف نساء بیگم و عالیه بیگم اختصاص داده است (حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۵۹/۶). یا اینکه شاهزاده حاجیه بیگم خانم مشهور به امیرزاده دختر شاهزاده عبدالله میرزا شش دانگ یک باب خانه مسکونی را بر اولاد ذکور و اناث خود وقف نموده است (حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۹۴/۶-۹۵). در مورد اخیر، واقف با انجام وقف خاص می‌خواسته خانه خود را از هر نوع تعرضی محفوظ داشته و آن را به فرزندان خود انتقال دهد. این تعرض می‌توانست از سوی حکومت، مخالفان و حتی شوهر باشد که از اموال زن ارث می‌برد. در هر صورت، در این وقف هیچ انگیزه دینی و انسان‌دوستانه مطرح نشده و وقف تنها با انگیزه و منافع شخصی و خانوادگی انجام شده است.

۵. میزان و تنوع موقوفات

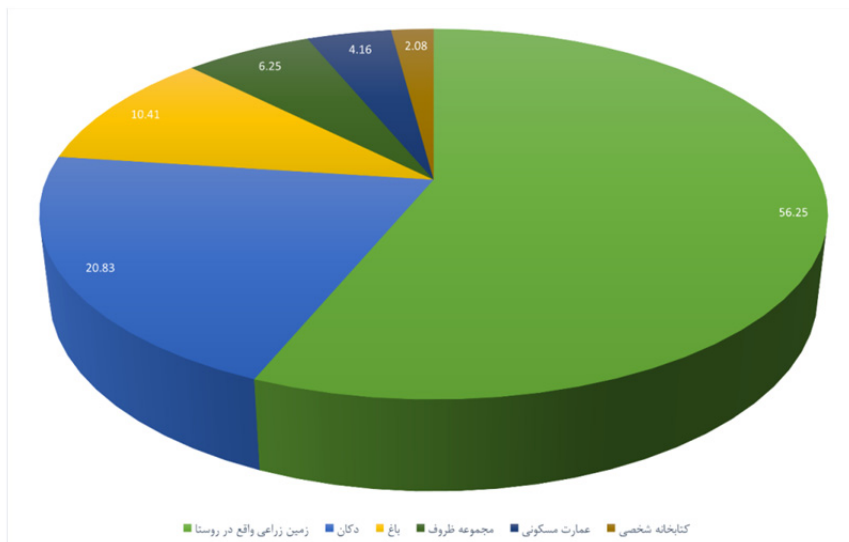
در ۲۱ سند باقی مانده از موقوفات زنان قزوین در دوره قاجار (ابتدای سلطنت قاجار تا پایان دوره ناصرالدین شاه) ۴۸ رقبه ثبت شده است. علت این آمار و ارقام متفاوت این است که برخی از واقفان، اموال و دارایی متنوع و متعددی اعم از زمین، دکان، عمارت مسکونی و غیره را در یک وقفنامه، وقف می‌کردند. به همین خاطر تعداد موقوفات و رقبه‌ها معمولاً بیشتر از تعداد واقفان است. لذا در اینجا، برای بررسی دقیق میزان و تنوع موقوفات، هر کدام از این رقبات ثبت شده در سند وقفنامه، یک مورد جداگانه در نظر گرفته می‌شود. از مجموع ۴۸ مورد وقفی، ۲۷ مورد زمین کشاورزی واقع در روستاهای اطراف قزوین، ۱۰ مورد دکان، ۵ قطعه باغ، ۳ مجموعه ظروف، ۲ باب عمارت مسکونی و ۱ مورد کتابخانه شخصی بود که جزئیات آن در جدول شماره ۲ آمده است.

جدول شماره ۲: میزان و تنوع موقوفات زنان قزوینی

نوع موقوفه	تعداد	درصد
زمین زراعی واقع در روستا	۲۷	۵۶/۲۵
دکان	۱۰	۲۰/۸۳
باغ	۵	۱۰/۴۱
مجموعه ظروف	۳	۶/۲۵
عمارت مسکونی	۲	۴/۱۶
کتابخانه شخصی	۱	۲/۰۸
مجموع موقوفات	۴۸	۱۰۰

نمودار شماره ۱: انواع موقوفات زنان قزوینی براساس تعداد

نمودار شماره ۲: انواع موقوفات زنان قزوینی برحسب درصد

از مجموع ۴۸ رقبه موجود در وقفنامه‌ها، ۳۲ مورد، یعنی دو سوم، زمین و باغ است که در روستا قرار داشت و یک سوم باقی‌مانده متعلق به شهر قزوین است. البته این به معنای ساکن بودن زنان واقف در روستا یا روستایی بودن آنان نیست بلکه آنها بیشتر از خانواده‌های اشراف و بزرگان شهری بودند و در شهر سکونت داشتند. اما در عین حال، زمین‌ها و باغ‌هایی در روستاها داشتند که معمولاً از طریق ارث به دست آورده بودند. در دوره قاجار اصلی‌ترین دارایی زنان از هر محیط و طبقه‌ای همچنان زمین‌ها و باغ‌های واقع در روستاها بود که معمولاً آنها را به زارعان اجاره می‌دادند. زمانی هم که به هر نیت و انگیزه‌ای می‌خواستند بخشی از اموال و دارایی خود را وقف کنند، همین اراضی و باغات روستایی در اولویت قرار داشتند. بعد از آنها، دکان‌های شهری در رتبه بعدی بودند، طوری که از مجموع موقوفات زنان قزوینی، بیش از ۲۰ درصد را دکان‌های واقع در بازار شهر قزوین تشکیل می‌داد. دکان‌های وقفی اغلب به زنان خانواده‌های تاجر مانند تاج نساء خانم دختر حسین تاجر، فاطمه نساء خانم دختر زین‌العابدین مشهور به هندی و آسیه بیگم خانم دختر سید صادق تعلق داشت (سازمان اوقاف و امور خیریه استان قزوین، ۱۳۸۷: ۱ / ۱۹۲-۱۹۳؛ حاجی‌عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۶ / ۱۷۶). هر چند مشخصات و موقعیت اجتماعی شخص اخیر در وقفنامه ذکر نشده، اما وقف شش دانگ سه مغازه در بازار قزوین نشان می‌دهد که به احتمال زیاد سید صادق به طبقه تجار

و بازرگانان تعلق داشته که دخترش سه باب مغازه را به همراه یک باغ و مقداری زمین واقع در روستا وقف کرده است (حاجی‌عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۵۹/۶).

یکی از اموالی که معمولاً توسط زنان وقف می‌شد و در موقوفات مردان کمتر قابل مشاهده است، وقف مجموعه ظروف خانه بود. احتمالاً به این دلیل که همه یا بخشی از ظروف را زنان از خانه پدری به عنوان جهازیه آورده بودند و یا اینکه آنها به خاطر سر و کار داشتن با ظروف، اطلاعات زیادی در مورد اهمیت و کارکرد آنها برای خانه خود یا مساجد و مراسم عزاداری داشتند، لذا با وقف آنها، برخی از احتیاجات فقرا و عزاداران را رفع می‌کردند. در موقوفات زنان قزوین ۳ مورد از وقف مجموعه ظروف دیده می‌شود که در یک مورد آن مربوط به زینب‌خاتون بنت امام جمعه، جزئیات ظروف وقف شده برای روضه‌خوانی سیدالشهداء (ع) آمده است (سازمان اوقاف و امور خیریه استان قزوین، ۱۳۸۷: ۱/ ۴۱۴-۴۱۶).

جدول شماره ۳: ظروف وقف شده زینب‌خاتون دختر امام جمعه

نوع ظروف	میزان و تعداد	نوع ظروف	میزان و تعداد
قالی و کناره قالی ایوان ^۴	۳ تخته	سماور برنج بزرگ	۱ دستگاه
قالیچه ایوان	۲ تخته	طشتچه برنج سماور	۱ عدد
نمد زیرانداز و دیواری	۱ تخته	غوری	۲ عدد
گلیم روی تخت	۱ تخته	استکام نعلبکی	۱ دست
گلیم اطلاق و ...	۳ تخته	دیگ	۱ عدد
تنگ رومی	۲ عدد	صندلی روضه‌خوانی	۱ عدد
چراغ دیوارکوب حیاط	۱ عدد	نجاری آهن با لوازم	یک عدد
تخت بزرگ جلوی ایوان	۱ عدد	-	-

۶. مصارف و کارکردهای موقوفات

مصارف و کارکردهای موقوفات زنان قزوین در دوره قاجار شامل موارد متعددی می‌شد که در ادامه به تفصیل مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد. البته در بررسی کارکردهای موقوفات باید توجه داشت برخی موقوفات تک‌کارکردی و برخی دیگر چندکارکردی هستند. به این معنا که یک واقف در وقفنامه‌ای، مصارف گوناگونی را برای موقوفه خود در نظر گرفته است. برای مثال، بیگم جان خانم دختر محمدحسین مشهور به وکیل چهار مورد مصرف اعم از عزاداری

سیدالشهداء، ختم قرآن، خیرات و مبرات و حق التولیه متولی را برای موقوفه خود اعلام کرده است (حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۸۵/۶-۸۶). برای تحلیل بهتر، هر مورد مصرف، یک مورد جداگانه در نظر گرفته شد. البته حق التولیه و حق النظاره که در این وقفنامه و برخی وقفنامه‌های دیگر به عنوان یک مورد مصرف نوشته شده، به صورت جداگانه یک مورد محسوب نشد؛ زیرا که حق التولیه در هر موقوفه‌ای، اعم از اینکه صریحاً ذکر شده یا نشده باشد، لحاظ می‌شود. مقدار معمول آن نیز ۱۰ درصد یا یک عشر از عواید موقوفه است که گاهی اوقات واقفان همان مقدار یا کمی بیشتر از آن را صریحاً در وقفنامه ذکر می‌کنند، یا اینکه در اغلب موارد به میزان حق التولیه اشاره نمی‌کنند و بر اساس عرف و مقررات معمول، عمل می‌شود. مثلاً از ۲۱ وقفنامه مورد بررسی در این پژوهش، تنها در ۵ مورد صراحتاً به حق التولیه اشاره شده است. در سه مورد از آنها مقدار حق التولیه یک عشر (یعنی همان مقدار معمول)، در یک مورد دو عشر و در یک مورد ثلث درآمد موقوفات در نظر گرفته شده است.

۱.۶ عزاداری

با توجه به باورها و اعتقادات راسخ اکثریت مردم ایران به مذهب تشیع در دوره قاجار، در اکثر وقفنامه‌ها درصد زیادی از مصارف وقف برای برگزاری مراسم تعزیه و عزاداری ائمه، به خصوص امام حسین (ع) اختصاص یافته است. این امر در بین زنان جامعه که اعتقادات عمیق و شدیدی به مسائل دینی و مذهبی داشتند، بیشتر دیده می‌شد. زنان شهر مذهبی قزوین نیز از این قاعده مستثنی نبودند. طوری که در ۱۷ مورد از ۲۱ وقفنامه مورد بررسی، وقف به تعزیه و عزاداری سیدالشهداء یا سایر امامان شیعه انجام شده است. در ۵ مورد از این تعداد، مصرف وقف تک‌کارکردی و فقط برای روضه‌خوانی و تعزیه امام حسین (ع) در ایام محرم و صفر اختصاص یافته است. مثلاً فاطمه سلطان دختر سیدعلی خان ثلث از دو دانگ و سه ربع دانگ بالا از قریه الوند و دو دانگ شفیع‌آباد را برای روضه‌خوانی سیدالشهداء (ع) وقف کرده است (حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۱۷۵/۶-۱۷۶). در ۱۲ وقفنامه، وقف بر مراسم امام حسین (ع) و دیگر ائمه، در کنار سایر مصارف، به عنوان یکی از مصارف اصلی موقوفات ذکر شده است. به عنوان نمونه، امسلمه خانم دختر ابوتراب بیک مصارف موقوفه خود را خرید هر ساله سه جلد قرآن و وقف آن و برگزاری تعزیه سیدالشهداء (ع) تعیین کرده است (حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۸۲/۶-۸۳). در بین ۱۷ وقفنامه مورد نظر، تنها در یک مورد، برگزاری روضه برای امام علی (ع) به صورت تنها مورد اشاره قرار گرفته (ساکما،

ش ۲۹۶/۵۸۳۵) و در یک مورد دیگر منابع موقوفه برای «خرید موم برای روشنایی روضات مقدسه عتبات و عالیات و نجف اشرف و نیز روضه‌خوانی سیدالشهداء (ع) و حضرت عباس(ع)» در نظر گرفته شده است. (حاجی‌عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۱۳۲/۶). یعنی در ۱۵ مورد بعدی، روضه‌خوانی و عزاداری برای سیدالشهداء به صورت اختصاصی مورد تأکید قرار گرفته و به عنوان یکی از مصارف وقف تعیین شده است. این موضوع نشان می‌دهد که مردم، بخصوص زنان تا چه اندازه به امور مذهبی و بخصوص به امام حسین (ع) و واقعه کربلا باور عمیق داشتند و با وقف اموال خود سعی در ترویج و زنده‌نگه داشتن مراسم و شعائر مذهبی داشتند.

۲.۶ خیرات و مبرات

وقف و بخشش مال و دارایی برای امور عام‌المنفعه و کمک به فقرا و نیازمندان جامعه، عمل نیک و خیرخواهانه‌ای است که در زمان‌ها و مکان‌های مختلف از سوی افراد و گروه‌های مختلف با هر جنسیت و نژاد و دین و مذهبی انجام شده و تأثیر مثبتی در رفع فقر، برقراری عدالت و رشد و توسعه جامعه داشته است. تأکید اسلام بر اعطای بخشی از دارایی خود با عناوین مختلفی چون صدقه، خمس، زکات و غیره نیز بر این عمل انسان‌دوستانه، جنبه دینی و مذهبی داده و باعث گسترش آن شده است. در این میان، عواطف و احساسات زنانه و مادرانه بانوان نیز مزید بر علت شده است تا زنان بر مبنای سه اصل انسان‌دوستانه و خیرخواهانه، مذهبی و خدایپسندانه و عاطفی و احساسی، به وقف اموال و دارایی خود به امور عام‌المنفعه و خدایپسندانه بپردازند. زنان واقف قزوینی در دوره قاجار بر پایه همین سه اصل، اموال و دارایی زیادی را برای خیرات و مبرات وقف کرده‌اند. طوری که از ۴۰ مورد مصارف موقوفات زنان، ۱۰ مورد یعنی یک چهارم، به این امور اختصاص داشته است. خیرات و مبرات شامل موارد مختلفی از جمله کمک به فقرا و مساکین، اطعام یتیمان و نیازمندان، کفن و دفن افراد بی‌وارث و غریب، احداث و تعمیر بناهای عام‌المنفعه مانند جاده، پل، حمام، مسجد، مدرسه و سایر امور عمومی می‌شد. زنان واقف در اغلب وقفنامه‌ها بدون اشاره به جزئیات مصارف، خیرات و مبرات را به عنوان محل مصرف موقوفه خود اعلام کرده‌اند طوری که در ۶ مورد از ۱۰ مورد مصارف خیرات و مبرات، هیچ توضیحی در خصوص جزئیات موارد مصرفی ارائه نشده و تشخیص محل مصرف بر عهده متولی گذاشته شده است. در یک مورد صاحب‌سلطان خانم جزئیات محل مصرفی را تعیین کرده است: «بعد از پرداخت خیرات و مبرات و صدقات و

آبادی محل از قبیل تعمیرات مساجد و روشنائی آن‌ها و تعمیر حمام دهات، از هر قبیل که صلاح دانند، مصرف نمایند.» (حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۶/۱۷۵) البته او هم در نهایت به صلاح‌دید متولی در تشخیص نوع مصارف تأکید کرده است. در سه مورد بعدی، اطعام فقرا و مساکین مورد توجه و تأکید واقفان قرار گرفته و آنها صراحتاً به این امور به عنوان محل مصرف همه یا بخشی از موقوفات اشاره کرده‌اند. اما نکته جالب در این سه وقفنامه این است که واقفان، فقرای شیعه اثنی عشری را مورد توجه قرار داده‌اند که نشان از باورها و اعتقادات راسخ آنها به مذهب تشیع دارد. مثلاً فاطمه نساء خانم ۶ عشر از مال‌الاجاره دکان وقفی خود را به «فقراء اثنی عشری» اختصاص داده است (حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۶/۱۷۶). یا اینکه معصومه سلطان خانم بخشی از اموالش را برای اطعام فقرای امام علی (ع) و رسیدگی به زوار و اولاد ایشان قرار داده است (ساکما: ش ۲۹۶/۵۸۳۵). زلیخا دختر صادق نیز، افراد مورد نظرش برای استفاده از عواید وقف را اینگونه تعیین کرده است: «اعانت فقراء و مساکین از ارحام و غیرها و طلاب و داماد کردن سادات فقیر و طلاب» (حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۶/۱۲۸). همه این موارد نشان می‌دهد که واقفان در کنار توجه به جنبه‌های خیرخواهانه و خداپسندانه وقف، به حمایت از مذهب تشیع و رفع مشکلات فقرای شیعه توجه ویژه‌ای داشته‌اند و بر همین اساس، فقرای شیعه را از سایر نیازمندان تفکیک کرده و آنها را در اولویت اصلی حمایت خود قرار داده‌اند.

۳.۶ قرائت قرآن

در دوره قاجار اکثریت افراد جامعه بخصوص زنان، سواد خواندن و نوشتن نداشتند و نمی‌توانستند قرآن را به عنوان کتاب دینی خودشان که ثواب زیادی نیز برای قرائت آن قائل بودند، بخوانند. لذا آنها برای اینکه چنین ثواب اخروی مهمی را از دست ندهند، بخشی از اموال خود را برای قرائت قرآن توسط افراد باسواد وقف می‌کردند تا در ثواب قرائت آنان شریک باشند. در کنار چنین هدف و انگیزه‌ای، تلاش برای ترویج و تبلیغ دین اسلام و کتاب آسمانی آن مورد توجه جدی واقفان بود. آنها می‌خواستند با خرید و وقف قرآن، این کتاب دینی در همه مساجد و مکاتب و خانه‌ها به اندازه کافی وجود داشته باشد تا مسلمانان بتوانند با خواندن قرآن و عمل به دستورات آن، دین اسلام را زنده نگه دارند. ام‌سلمه خانم دختر ابوتراب بیک با چنین هدفی، اولین مورد مصرفی موقوفه خود را «خرید هر ساله سه جلد قرآن و وقف آن» قرار داده است (حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۶/۸۳-۸۲). از میان ۴۰ مورد مصرف

موقوفات، ۶ مورد، یعنی ۱۵ درصد به خرید و قرائت قرآن اختصاص یافته است که درصد قابل توجهی است. زنان واقف در برخی موارد تعداد صفحاتی از قرآن را که در یک زمان مشخص باید خوانده می‌شد، تعیین کرده‌اند. مثلاً شرف نساء بیگم حسب‌المصالحه آسیه بیگم ختم یک بار قرآن در هر ماه را در وقفنامه ذکر کرده است (سازمان اوقاف و امور خیریه استان قزوین، ۱۳۸۷: ۱/ ۳۷-۴۶). یا بیگم جان خانم قرائت روزانه یک جزء قرآن و برگزاری جلسه قرائت قرآن در ایام رجب، شعبان و رمضان را جزو مصارف موقوفات خود قرار داده است. (حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۶/ ۸۵-۸۶). فاطمه سلطان خانم پا را از این هم فراتر گذاشته و قرائت صحیح قرآن را نیز مورد تأکید قرار داده و گفته است: «شخص صحیح القرائه روزی یک جزء و نیم قرآن تلاوت کند» (حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۶/ ۲۳۷). تأکید او بر قرائت صحیح قرآن شاید به این خاطر بوده که عده‌ای با دریافت حق‌الزحمه قرائت قرآن، وظیفه خود را به طور صحیح و دقیق انجام نمی‌دادند و یا اینکه افرادی وظیفه خواندن قرآن را بر عهده می‌گرفتند که توانایی انجام این کار را نداشتند و متن قرآن را به صورت درست قرائت نمی‌کردند. در هر صورت، تأمین هزینه‌های خرید و تلاوت قرآن یکی از مصارف موقوفات زنان واقف قزوینی در دوره قاجار بود.

۴.۶ ترویج علوم دینی و تأمین مخارج حوزه‌های علمیه و طلاب

یکی از مصارف جالب توجه و تحسین‌برانگیز موقوفات زنان قزوینی در دوره قاجار، توجه و تأکید آنها بر مسائل و مراکز آموزشی است؛ طوری که ۴ مورد (۱۰ درصد) از مصارف موقوفات به ترویج علوم و تأمین معیشت طلاب اختصاص یافته است. البته در این مورد نیز همچون سایر موارد، مسائل دینی و مذهبی مورد تأکید قرار گرفته و ترویج علوم دینی و تأمین هزینه حوزه‌های علمیه و طلاب علوم دینی در کانون توجه واقفان قرار گرفته است. ام‌کلثوم برغانی که از یک خانواده مذهبی و دانشمند بود کتابخانه شخصی خود را برای «ترویج علوم دینی و آسایش طلاب علوم دینی» وقف کرد. موقعیت اجتماعی واقف، نوع رقبه و موقوف علیه، همگی نشان از علمی و آموزشی بودن این وقف دارد. در سایر موقوفات آموزشی نیز این ویژگی کاملاً نمایان است. مثلاً شرف نساء بیگم در وقفنامه خود نه تنها به علوم دینی تأکید کرده، بلکه متولی را نیز یکی از عالمان دینی قرار داده و اعلام کرده است که بعد از فوت متولی «هر کدام از اولاد ذکور که مشغول تحصیل علوم دینی بوده باشد، مصرف نماید، در صورت عدم وجود محصل در سلسله متولی یا ناظر مقدار معین هر ساله به سایر طلبه‌ی علوم دینی داده

شود» (سازمان اوقاف و امور خیریه استان قزوین، ۱۳۸۷: ۱/ ۳۷-۴۶). در نمونه دیگری، شاه زمان خانم موقوفات زیادی را صرف طلبه علوم در مسجد مبارک مشهور به پنجه حضرت علی(ع) و طلاب ساکن مدرسه ساریه، التفاتیه، خلیلیه و اثنی عشریه قزوین کرده است (حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۱۳۴/۶). بررسی موارد مصرفی آموزشی موقوفات نشان می‌دهد که زنان واقف، تنها به طلاب و مدارس و حوزه‌های علمیه دینی مردانه توجه داشته‌اند و هیچ اشاره‌ای به مدارس جدید، طلاب غیردینی و تحصیلات زنان و دختران نکرده‌اند. حتی ام‌کلثوم برغانی که خودش زن تحصیل کرده‌ای بود، به این امور، بخصوص تهیه زمینه برای تحصیلات زنان توجهی نکرده است. علت چنین امری را شاید بتوان در تسلط گفتمان مذهبی و مردسالارانه بر جامعه جستجو کرد.

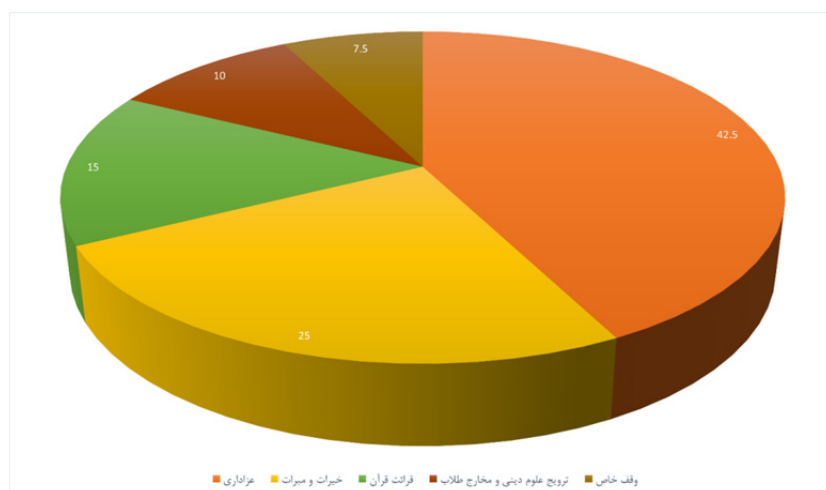
۵.۶ وقف خاص

وقف بر اساس موقوف‌علیهم یا افرادی که وقف به نفع آنها انجام می‌شود به دو نوع: وقف عام و خاص تقسیم می‌شود. در وقف عام موقوف‌علیهم غیر محصور است و محدود به افراد مشخصی نیست. یعنی عموم افراد جامعه از منافع وقف بهره‌مند می‌شوند. اما در وقف خاص موقوف‌علیهم محصور و محدود بوده و افراد مشخصی همچون اولاد واقف، یا هر شخص دیگری که او تعیین کرده باشد، از عواید وقف برخوردار می‌شود (پرنده، ۱۳۹۲: ۳۳). در وقف خاص، واقف تمام یا بخشی از مال خود را به اولاد یا افراد خاصی وقف می‌کند. تفاوت آن با ارث و بخشش این است که اولاً به اموال و دارایی نوعی تقدس داده می‌شود که تا حدی می‌تواند از غصب و مصادره آن توسط دیگران مصون باشد. ثانیاً مانع تکه‌تکه شدن ملک و تقسیم آن میان وراث می‌شود. ثالثاً از خرید و فروش ملک توسط وارثان جلوگیری می‌کند. در این نوع موقوفات، تولیت موقوفه نیز بعد از خود واقف، معمولاً به عهده فرزندان گذاشته می‌شود تا شخص دیگری خارج از خانواده در امور وقف دخالت نداشته باشد (پولاک، ۱۳۶۸: ۳۵۰). در میان ۲۱ وقفنامه مورد بررسی، دو مورد وقف بر فرزندان و افراد خاص و یک مورد وقف جهت انجام صوم و صلاه به نفع واقف وجود دارد. در یک مورد، آسیه بیگم خانم دختر سیدصادق مبلغ یک تومان تبریزی و مقدار ۴۰ من تبریزی گندم را به دختران خود شرف نساء بیگم و عالیه بیگم اختصاص داده است (حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۱۳۸/۶). در نمونه دیگری، شاهزاده حاجیه بیگم خانم شش دانگ یک باب خانه مسکونی را بر اولاد ذکور و اناث خود وقف نموده است (حاجی عباسی، رضایی و جعفرپور، ۱۳۸۷: ۹۴/۶-۹۵).

نکته جالب توجه در این دو موقوفه این است که در یکی، اولاد اناث در کنار اولاد ذکور به عنوان موقوف‌علیهم معین شده‌اند و در دیگری، تنها دختران واقف مورد توجه قرار گرفته‌اند. شاید این موضوع به خاطر فقدان فرزند ذکور انجام شده باشد، اما در هر حال، توجه ویژه زنان واقف قزوینی به اولاد اناث را نشان می‌دهد. نکته جالب توجه دیگر اینکه، آسیه بیگم اعلام می‌کند که «بعد از ارتحال هریک از ایشان [دختران واقف] این سهم در حق اولاد او مقرر است به شرط فقر و اگر محتاج نباشند صرف خیرات شود.» یعنی واقف در بین وارثان بعد از دخترانش، هیچ تفاوتی بین وارثان ذکور و اناث قائل نمی‌شود و از عنوان کلی «اولاد» که شامل دختر و پسر می‌شود، استفاده می‌کند.

جدول شماره ۴: مصارف و کارکردهای موقوفات

درصد	تعداد	نوع مصرف و کارکرد
۴۲/۵	۱۷	عزاداری
۲۵	۱۰	خیرات و مبرات
۱۵	۶	قرائت قرآن
۱۰	۴	ترویج علوم دینی و مخارج طلاب
۷/۵	۳	وقف خاص
۱۰۰	۴۰	مجموع

نمودار ۳: کاربرد و مصارف موقوفات بانوان قزوینی برحسب درصد

۷. نتیجه گیری

در پژوهش حاضر موقوفات زنان قزوین از ابتدای سلطنت قاجاریه تا پایان عهد ناصری مورد بررسی قرار گرفت و نتایج زیر حاصل شد. درباره اینکه موقعیت و خاستگاه اجتماعی زنان واقف قزوینی چه بود؟ بررسی عناوین به کار رفته در کنار اسامی زنان و پدران و شوهران آنها و همچنین نوع و میزان موقوفاتشان نشان می‌دهد که اکثریت قریب به اتفاق زنان واقف به اقدار و طبقات بالای اجتماعی اعم از خانواده سلطنتی، اشراف و اعیان، روحانیان و تجار تعلق داشتند و کمتر موردی از زنان واقف به طبقات پایین جامعه تعلق داشتند، زیرا که چنین خانواده‌هایی اساساً مال و دارایی زیادی برای وقف نداشتند.

درباره اینکه زنان واقف با چه نیت و انگیزه‌ای به وقف اموال خود می‌پرداختند؟ به جرات می‌توان گفت که نیت اصلی و اولیه اغلب آنها کسب رضای الهی و ثواب اخروی بود که در متن اغلب وقفنامه‌ها به آن اشاره شده است. البته از آنجایی که نیت یک امر باطنی است، صحت و سقم آن را نمی‌توان با قاطعیت تشخیص داد. ترس از غضب و مصادره اموال و وقف به نیت کسب محبوبیت و مقبولیت اجتماعی از دیگر انگیزه‌های واقفان بوده است.

درباره نوع و میزان موقوفات زنان واقف قزوینی، نتیجه حاصله نشان می‌دهد که زمین‌های زراعی روستایی و باغ‌ها حدود دو سوم موقوفات را تشکیل می‌دادند و بعد از آن دکان‌های واقع در شهر قزوین بیشترین فراوانی را داشتند. در این میان، سه مورد وقف مجموعه ظروف نیز انجام شده که معمولاً در موقوفات مردان کمتر دیده می‌شود. وقف یک کتابخانه شخصی توسط زنی باسواد از یک خانواده روحانی نیز جلب توجه می‌کند.

درباره مصارف و کارکرد موقوفات نیز باید اذعان نمود که تعزیه و عزاداری ائمه بخصوص امام حسین (ع) در اولویت قرار داشت و در بسیاری از وقفنامه‌ها، عزاداری تنها یا یکی از مصارف موقوفات اعلام شده است که نشان‌دهنده باور و ارادت ویژه واقفان به امام حسین (ع) و واقعه عاشورا در کربلا است. بعد از عزاداری، خیرات و مبرات بیشترین فروانی مصارف موقوفات را به خود اختصاص می‌داد. در درجه بعدی قرائت قرآن و ترویج علوم دینی و حمایت از طلاب حوزه‌های علمیه قرار داشتند که نشانگر توجه ویژه زنان واقف به ترویج و تبلیغ مباحث دینی، بخصوص مذهب تشیع است. در مجموع، مصارف مذهبی و عام‌المنفعه، کارکرد اصلی موقوفات زنان واقف قزوینی را تشکیل می‌داد و فقط در دو مورد وقف بر اولاد انجام شده است.

پی‌نوشت‌ها

۱. لازم به ذکر است که کتاب اسناد وقفی بازنویسی شده موقوفات استان قزوین، تنها در سازمان اوقاف و امور خیریه اداره کل اوقاف و امور خیریه استان قزوین موجود است و اجازه مطالعه و فیش‌برداری از آن برای پژوهشگران به سختی داده می‌شود و نویسنده بعد از مراجعات فراوان توانستم از اسناد رونویسی شده موجود در این کتاب استفاده کنم و از این بابت، از مسئولان این سازمان تشکر و سپاسگزاری می‌کنم.
۲. واقف یکی از موقوفات ۲ نفر است. بنابراین برای ۲۱ موقوفه ثبت شده در جدول شماره یک، ۲۲ واقف ذکر شده است.
۳. برخی از زنان دو سه عنوان مانند «خانم»، «جاجیه» و «بیگم» را باهم داشتند.
۴. قالی، قالیچه و گلیم در معنای تخصصی جزو ظروف محسوب نمی‌گردند اما با توجه به اینکه در متن وقفنامه در ذیل ظرف وقف شده آمده است لذا نویسنده نیز به تبعیت از آن جزو ظروف به حساب آورد.

کتاب‌نامه

- پرنده، غلام رضا، (۱۳۹۲)، آن چه درمورد وقف باید بدانیم، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی. پولاک، یاکوب ادوارد، (۱۳۶۸)، ایران و ایرانیان، ترجمه کیکاووس جهان‌داری، تهران: خوارزمی.
- حاجی‌عباسی، سعید و امید رضایی و محمدجواد جعفری‌پور، (۱۳۸۷)، اسناد موقوفات ایران: اسناد موجود در سازمان اوقاف و امور خیریه: استان ایلام، سیستان و بلوچستان، قزوین و کهگیلویه و بویراحمد، ج ۶، تهران: اسوه.
- رجبی، محمد حسن، (۱۳۷۴)، مشاهیر زنان ایرانی و پارسی‌گوی از آغاز تا مشروطه، تهران: سروش.
- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما)، شماره ۲۹۶/۵۸۳۵.
- سازمان اوقاف و امور خیریه اداره کل اوقاف و امور خیریه استان قزوین، (۱۳۸۷)، اسناد وقفی بازنویسی شده موقوفات استان قزوین، ۲ جلدی، قزوین: سازمان اوقاف و امور خیریه استان قزوین.
- سپهر، میرزا محمدتقی لسان‌الملک، (۱۳۵۳)، ناسخ‌التواریخ، به کوشش محمد باقر بهبودی، ج ۲، تهران: اسلامیه.
- مستوفی، عبدالله، (۱۳۸۴)، شرح زندگانی من یا تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه، ۳ جلدی، چ ۵، تهران: زوار.